

ALİBEY HÜSEYİNZADE’NİN TÜRKOLOJİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

PROF. DR. İSA HEBİBBEYLİ

Azerbaycan’ın ünlü yazarlarından olan Alibey Hüseyinzade (1864-1940); ilkokulu Azerbaycan’da, liseyi Gürcistan’da, üniversite öğrenimini Moskova’da okuduktan sonra Türkiye’ye yerleşmiş, Türkiye dışına çıktığı kısa süreli aralıklar bir yana bırakılırsa, ömrünün büyük bölümünü Türkiye’de geçirmiştir. Türkiye Alibey Hüseyinzade için ikinci vatan, Türkoloji ise asıl faaliyet alanı olmuştur.

Alibey Hüseyinzade, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesinde de okumuş, doktor olmuştur. Kısa bir süre Kızılay Başkanlığı bünyesinde doktor olarak görev yapmış, 1940 yılından itibaren ömrünün sonuna kadar İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesinde çalışmış, öğretim üyesi olarak büyük ün kazanmıştır. Alibey Hüseyinzade, Azerbaycan’da çalıştığı yıllarda (1903-1910) dergi ve gazetecilik faaliyetleri yürütmüştür. Önce Ahmetbey Ağayev (1869-1939) ile birlikte Bakü’de *Hayat* gazetesini (1905-1906), daha sonra *Füyuzad* dergisini (1906-1907) yayımlamıştır. Onun hayatında dergicilik, gazetecilik ve Türkoloji araştırmaları önemli bir yer teşkil eder. “Avrupalılar ve Makedonya” (*Hayat Gaz.*, 1905, No: 105-106), “Cristof Colomb mu, Türkler mi” (*Hayat Gaz.*, 1905, No:129), “Türkler Kimdir ve Kimlerden İbaretir” (*Hayat Gaz.*, 1905, No: 4, 9, 16, 22, 35, 52, 81, 82), “Kırmızı Karanlıklar İçeridedir” (*Füyuzad*, 1906, No: 6), “Mecnun ve Leyla-yı İslam” (*Füyuzad*, 1907, No: 16, 20), “İntikat Ediyoruz, İntikat Oluyoruz” (*Füyuzad*, 1907, No:23) gibi derin içerikli makalelerinde Türkolojinin önemini ortaya koymuş, bakış açısı ve ideolojisinin esasını hazırlamıştır. Özellikle, “Türkler Kimdir ve Kimlerden İbaretir” adlı incelemesi Türkolojinin büyük eserlerinden biri olmaya lâyıktır. Bu yüzden, doktor olmasına rağmen, Alibey Hüseyinzade; Azerbaycan, Türkiye ve Avrupa ülkelerinde ünlü bir Türkolog olarak tanınmaktadır. Doktorluk onun ihtisası, mesleği; Türkoloji ise esas faaliyet sahası, emeli ve idealidir. Alibey Hüseyinzade Türkiye ve Azerbaycan’da Türkolojinin gelişmesini sağlayan asıl yaratıcılardan biridir. Onun Türkoloji incelemelerinde Türk halklarının soy ve gelişme özellikleri, bağımsızlık,

millî fikri, Türk dünyasında İslâm faktörü vb. gibi meseleler önemli bir yer tutar. Alibey Hüseyinzade, günümüzde de gündemde olan ortak Türk dilini şekillendirilmesi fikrinin de savunucusu ve prensip koyucusudur. Onun fikrine göre Türk halkları için oluşturulacak ortak dil; Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya'ya ve Uygurların yaşadığı topraklara kadar olan geniş bir sahada yaşayan Türk halklarının birbirlerini kolaylıkla anlayabilmelerini sağlamalıdır.

Tanınmış bilgin ve ideolog Alibey Hüseyinzade'nin Türkoloji araştırmalarında Batı ve Doğu meselesi önemli bir yer tutar. O, Türk dünyasında batı ile doğunun birbirinden etkileşimini gelişmenin esas yönlendirici faktörü olarak değerlendirilmiştir. Azerbaycan'da, geniş anlamda ise Türk ve İslâm dünyasında, batı ile doğunun sentezi fikrini, büyük Azerbaycan yazarı Mirza Fetali Ahundov'dan (1812-1878) sonra, ilk defa kapsamlı bir şekilde ele alan bilgin Alibey Hüseyinzade'dir. Onun fikrine göre, Türk halkları, Avrupalılardan töre ve gelenekleri değil; bilim ve eğitimi, sanayi ve teknolojiyi öğrenmeli; bu değişim ve gelişim sürecinde ise millî benliklerini korumalıdır. Alibey Hüseyinzade, konuyla ilgili bir yazısında şöyle der: *“Biz Avrupaluların edebiyatlarına, sanayilerine, ilim ve maariflerine, araştırma ve icatlarına yönelmek istiyoruz, özlerine değil. Biz isteriz ki, İslam ülkelerine onların beyinleri, akılları girsin... Biz isteriz ki, ülkemiz onların beyinlerini idrak etsin, onların midelerinde sindirilsin.”*

Alibey Hüseyinzade'nin ileri sürdüğü model; batıdan teknoloji öğrenen doğu için ne kadar aktüel ve önemliyse, asırlar boyu doğunun manevî servetinden faydalanmış batı için de istikrar bakımından faydalıdır. Alibey Hüseyinzade tarafından ileri sürülmüş olan bu görüş ilgi görmüş, Avrupa ve Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinde başlayan bağımsızlaşma sürecinde geçerli bir model olduğu ortaya çıkmıştır.

Alibey Hüseyinzade, büyük Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün, aslında doğu tipli ülke olan Türkiye'yi, millî yapıya uygun olan batı modelleri esasında geliştirmesine büyük önem vermiş; Atatürk'ün, “millî benliğini bilmeyen milletler başka milletlerin avı hâline gelirler” fikrini bütün medenî milletler için örnek göstermiştir.

Alibey Hüseyinzade, doğuda, batı ülkelerinin devletçilik ilkesinin, bilim ve medeniyetinin, yeni teknolojinin uygulanması sahasındaki başarılarının öğrenilmesi ve uygulanmasını yararlı görmüştür. Türk aydınları üzerine önemli görevler düştüğüne dikkatleri çekmiştir. Onun fikrine göre Türk aydınları, Avrupa ülkelerinin başarı ve tecrübelerini öğrenip mensup oldukları halklara ulaştırmalıdır. O, Bakü'de yayımladığı *Hayat* gazetesi ve *Füyuzad* dergisi aracılığı ile Türk dünyasında batı eğitimciliği fikirlerinin yaygınlaşmasına geniş ölçüde kat-

kı sağlamıştır. Avrupa edebiyatının dünyaca ün kazanmış önemli eserlerini de Türkçeye çevirmiştir. Almancadan Türkçeye çevirdiği Göthe'nin *Faust* adlı eseri, Türk dünyasının batı edebiyatı ile tanışması bakımından önemli bir başlangıçtır.

Alibey Hüseyinzade batı modeli, cumhuriyet rejimli devletçilik ilkesini Türk halklarının genel yaşayışına dahil etmiştir. Batının medenî seviyesine ulaşmış, üniversite eğitimi almış, Avrupa dillerini bilen Türk aydınlarını şekillendirmeyi Türk dünyasının gelişmesi için temel faktör olarak görmüştür.

Doğu problemi de her zaman Alibey Hüseyinzade için önemli bir mesele olmuştur. Onun doğu anlayışı, daha çok, Türk dünyası anlayışı çerçevesindedir. Onun fikrine göre dünyanın en eski halklarından olan Türkler geniş bir coğrafyada yaşamış ve coğrafyaya yayılmışlardır. Büyük Türkoloğun düşüncesine göre Türkleri sadece Türkiye, Azerbaycan ya da Orta Asya'da yaşayan milletlerden ibaret saymak yanlıştır. Alibey Hüseyinzade Sümerleri, Akadları, Hititleri de Türk kökenli halklar arasında kabul etmiştir. Bunun dışında o, Avrupa Türkleri hakkında da ilk defa bilimsel bilgiler vermiştir. Alibey Hüseyinzade Türk halklarını; 1. *Sibirya Türkleri*, 2. *Rusya ve Avrupa Türkleri*, 3. *Kafkasya Türkleri* biçiminde üç gruba ayırmıştır. Alibey Hüseyinzade, yaptığı bu tasnifte yer alan gruplardan her biri hakkında değerli bilimsel görüşler öne sürmüştür. O, Türk halklarını medeniyet ve ortak dil vasıtasıyla ortak bir yolda birleştirme düşüncesinin mimarıdır.

Alibey Hüseyinzade'ye göre diğer Türk halkları gibi Tatarlar da Türk halklarının sadece bir kısmını temsil ederler. Alibey Hüseyinzade "Türkleşmek, Avrupalılaşmak ve İslâmlaşmak" tezini Türk dünyasını geliştirmenin temel fikri olarak görmüştür. Onun asıl fikri "Maarif, ittihat ve hürriyet" idi. Ona göre "asıl kurtuluş bu üç güçtedir".

Alibey Hüseyinzade'nin Türkoloji ile ilgili çalışmalarında Azerbaycan ve Anadolu Türklerinin, özellikle İran'daki Azerî Türklerinin hayat ve gelişme meseleleri önemli bir yer almıştır. O, Türkiye'de de gelişme hareketlerine yakından katılmış, büyük önder Mustafa Kemal Atatürk'ün önem verdiği yeniliklerin başarı ile hayata geçirilmesine yardım etmiştir. Azerbaycan'da ise Türkolojiyi özel bir bilim seviyesine ulaştırmıştır. İran'da yaşayan Güney Azerbaycan Türklerinin hayatı ve tarihi ile daha yakından meşgul olmuştur. Onun, *Siyaset-i Fûrusat* adlı geniş hacimli eseri bütünü ile Güney Azerbaycan Türklerinin özgürlüğü konularına ayrılmıştır. Prof. Yaşar Karayev bu eseri "Turan ve İran'ın, yakın ve uzak İslâm ülkelerinin ders kitabı, anayasası" diye nitelendirmiştir.

Alibey Hüseyinzade'nin Türk dünyası ile ilgili olarak savunduğu ortak Türk dilinin yaratılması fikri, bu alanda önemli bir adım ve atılımdır. Bütün bun-

lara rağmen Alibey Hüseyinzade'nin Avrupa ülkelerindeki yeri ve doğu ülkelere seyahatleri de gerekli seviyede araştırılmamıştır. Alibey Hüseyinzade sırasıyla Almanya, Polonya, Yunanistan, İsviçre gibi bazı Avrupa ülkelerinde bulunmuş, bu ülkelerde Türk halklarının tanıtılması, onların özgürlük ve hakları konularında bildiriler sunmuştur.

Araştırmalarımıza göre Alibey Hüseyinzade 1901-1903 ve 1917-1919 yıllarındaki Avrupa seyahatleri sırasında Bulgaristan'da da bulunmuştur. Yazar, bu ilk seyahati sırasında Türkiye Kızılay Başkanlığı bünyesinde doktor olarak çalışmıştır. Bu sırada Bulgaristan'da, Bulgaristan Türkleri ile tanışma imkânı da bulmuştur. 1917 yılından sonraki seferleri sırasında ise onun Bulgaristan'ın farklı yerlerinde Türk halklarının XX. yüzyıldan önceki problemleri ile ilgili okuduğu bildiriler, yaptığı sohbetler Türk dünyasının bu ülkede daha yakından tanınmasında önemli rol oynamıştır.

Ünlü bir Türk aydını olan Alibey Hüseyinzade'nin yeni dönemde Avrupa ülkelerinde, yine Türkiye'de yeniden ele alınması ve tanıtılması gerekmektedir. Bu husus, Türk dünyasında Avrupacılığın, Avrupa ülkelerinde ise Türkoloji tarihinin geçirdiği aşamaların öğrenilmesi bakımından faydalı olabilir.

Alibey Hüseyinzade'nin bazı eserleri kitap hâlinde Azerbaycan ve Türkiye'de yayımlansa da henüz tam külliyatı yayımlanmamıştır. Konu ile ilgili eserlerin yayımlanması çağdaş Türkolojinin asıl ve önemli vazifelerinden biri olmalıdır. Türkiye'de Ali Haydar Bayat'ın, Azerbaycan'da Şamil Veliyev ve Ofelya Bayramlı'nın önemli incelemelerinin olmasına rağmen, özellikle Alibey Hüseyinzade gibi büyük fikir adamı hakkında geniş ve kapsamlı bir kitap henüz yayımlanmamıştır. Alibey Hüseyinzade gibi renkli bir şahsiyet ve büyük bir Türkolog hakkında Avrupa dillerinde de yayımlanacak bir kitaba ihtiyaç duyulmakta olduğu anlaşılmaktadır.

Aktaran: Yard. Doç. Dr. Ali Abbas ÇINAR